

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทยมาช้านาน ตั้งแต่สมัยศักดินาบรรพมหิ บทบาทสำคัญกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยทั่วประเทศ สร้างความมั่งคั่งให้กับประเทศมาตั้งแต่ สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกข้าวไปยังตลาดโลกเป็นอันดับ 1 มาตลอด ซึ่งประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกข้าวประมาณ 60 ล้านไร่ ผลผลิตข้าวเปลือกได้ปีละประมาณ 20 ล้านตัน จะเห็นได้ว่าข้าวเป็นพืชที่เกี่ยวข้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในด้านการเป็น อาหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมประเพณีอันหลากหลายมาช้านาน (กรมส่งเสริม การเกษตร 2543 ก: 6)

ถึงแม้ประเทศไทยจะเป็นผู้ส่งออกข้าวที่สำคัญของโลก แต่ผลผลิตข้าวโดยรวมยังอยู่ ในเกณฑ์ที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับประเทศผู้ผลิตข้าวอื่น ๆ คือ ประมาณไร่ละ 350 กิโลกรัม ทั้งนี้ มี สาเหตุมาจากพื้นที่ปลูกข้าวไม่เหมาะสม พื้นที่ส่วนใหญ่ต้องอาศัยน้ำฝนและที่สำคัญการขาดแคลน เมล็ดพันธุ์ดี สำหรับใช้เพาะปลูก แหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์ดีมีจำนวนน้อย และอยู่ห่างไกล การเพิ่ม ผลผลิตต่อไร่โดยใช้เทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม จึงเป็นสิ่งจำเป็นในสภาพปัจจุบันและอนาคต และในบรรดาเทคโนโลยีที่เหมาะสมทั้งหลายนับได้ว่า การเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ดีในการเพาะปลูก เป็นวิธีการเพิ่มผลผลิตของเกษตรกรที่เสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุดและเหมาะสมกับสภาพการเกษตรของ เกษตรกรไทย ซึ่งส่วนใหญ่มีข้อจำกัดในเรื่องการลงทุน ดังนั้น การวิจัยพัฒนา ตลอดจนการ กระจายเมล็ดพันธุ์ดีไปสู่เกษตรกร จึงเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง การใช้เมล็ดพันธุ์ดีในการผลิตข้าว สามารถเพิ่มผลผลิตข้าวได้ประมาณร้อยละ 20 ซึ่งประเทศไทยมีพื้นที่ทำนาปีประมาณ 57 – 58 ล้าน ไร่ และพื้นที่ทำนาปรังประมาณ 5 – 6 ล้านไร่ มีความต้องการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวสำหรับการ เพาะปลูกปีละ 900,000 ตัน แต่ปัจจุบันหน่วยงานราชการสามารถผลิตได้ประมาณปีละ 92,000 ตัน หรือคิดเป็นร้อยละ 10.00 ซึ่งไม่เพียงพอกับความต้องการของเกษตรกรทั่วประเทศ ขณะเดียวกัน นโยบายในการสนับสนุนการใช้เมล็ดพันธุ์ของทางราชการมีการเปลี่ยนแปลงในการลดการ สนับสนุนเกษตรกรลง อันเนื่องมาจากเงื่อนไขข้อตกลงทางการค้าระหว่างประเทศทั้ง GATT และ WTO (กรมส่งเสริมการเกษตร 2543 ก: 1 – 6)

กรมส่งเสริมการเกษตร ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลงานด้านส่งเสริมการผลิตข้าวของประเทศมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ได้รณรงค์ให้ชาวนาได้ตระหนักถึงความสำคัญของการปลูกข้าวพันธุ์ดีมาโดยตลอด รวมทั้งส่งเสริมและสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ดีให้กับชาวนาเพื่อใช้เพาะปลูกและกระจายพันธุ์ไปสู่เกษตรกรรายอื่น ๆ ภายใต้โครงการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว แต่เนื่องจากพื้นที่ปลูกข้าวของประเทศไทยประมาณ 60 ล้านไร่ ประกอบกับงบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัดในแต่ละปี ทำให้การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ดีเกิดผลดีในพื้นที่ส่วนหนึ่งเท่านั้น ซึ่งกรมส่งเสริมการเกษตร มองเห็นภาพของปัญหาในเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าว ได้อย่างชัดเจนว่าความสำเร็จของเรื่องนี้ไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการทำงานของภาครัฐเพียงลำพังจำเป็นต้องมีตัวช่วย คือ ชาวนาเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวขึ้นใช้เองภายในท้องถิ่น จึงกำหนดเป็นนโยบายอย่างชัดเจนในการสร้างแหล่งผลิตพันธุ์ข้าวดีขึ้นโดยการจัดตั้ง “ศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน” (กรมส่งเสริมการเกษตร 2543 ข: 8-9) โดยรัฐให้การสนับสนุนปัจจัยการผลิตและคำแนะนำทางวิชาการ โดยมุ่งหวังว่าจะเป็นสถานที่ดำเนินการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดี เพื่อกระจายให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในชุมชนต่าง ๆ ได้ใช้ รวมทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้การถ่ายทอดความรู้ด้านวิชาการผลิตข้าวตามหลักการเกษตรที่ดีที่เหมาะสม (Good Agricultural Practice GAP) สำหรับข้าว โดยใช้แนวทางของโรงเรียนเกษตรกร (farmer field school) เป็นกลยุทธ์สำคัญ เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของเกษตรกร ซึ่งจะมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องที่เรียกว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเน้นการฝึกกระทำจริง (action learning) ของชาวนาที่รวมตัวกันเป็นองค์กรทำหน้าที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ ภายใต้การแนะนำของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรบนพื้นที่แปลงพันธุ์ขนาด 200 ไร่ แล้วกระจายผลไปสู่เกษตรกรข้างเคียง 4,000 ไร่ ที่อยู่ภายในชุมชนนั้น และเพื่อให้กระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวสามารถดำเนินการไปได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ภาครัฐจะต้องสนับสนุนให้มีการสร้างกองทุนหมุนเวียนขึ้นภายในกลุ่ม

จังหวัดสมุทรปราการ มีพื้นที่ปลูกข้าวประมาณ 31,716 ไร่ ผลผลิตเฉลี่ย 950 กก ต่อไร่ (สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรปราการ 2549: อัดสำเนา) อำเภอบางบ่อ และกิ่งอำเภอบางเสาธง ได้ดำเนินการโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนตามนโยบายกรมส่งเสริมการเกษตร ตั้งแต่ปี 2543 โครงการนี้เน้นให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่าเกษตรกรมีส่วนร่วมในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน จังหวัดสมุทรปราการ มากน้อยเพียงใด เพื่อจะได้นำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางการปรับใช้ในการวางแผนและการปฏิบัติเกี่ยวกับการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้มีคุณภาพ และเพียงพอกับความต้องการของเกษตรกรในชุมชนนั้น ๆ ซึ่งจะส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรชุมชนและประเทศชาติ

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาสภาพพื้นฐานทางด้านสังคมและเศรษฐกิจบางประการของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนจังหวัดสมุทรปราการ

2.2 เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนจังหวัดสมุทรปราการ

2.3 เพื่อศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะของเกษตรกรเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนจังหวัดสมุทรปราการ

3. กรอบแนวคิดการวิจัย (ถ้ามี)

การวิจัยการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนจังหวัดสมุทรปราการ เป็นการวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกร สามารถกำหนดกรอบแนวคิดในงานวิจัยเป็น 3 ตอน ดังนี้

3.1 ปัจจัยเกี่ยวกับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

3.1.1 ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา การเป็นสมาชิกกลุ่มสมาชิกในครัวเรือน แรงงานในครัวเรือน และความรู้ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี

3.1.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ พื้นที่ทำนา รายได้ของครัวเรือน และแหล่งเงินทุน

3.2 ปัจจัยแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ ได้แก่

3.2.1 แหล่งที่เกษตรกรได้รับความรู้

3.2.2 การสนับสนุนปัจจัยการผลิต

3.2.3 การสนับสนุนด้านการดำเนินโครงการ

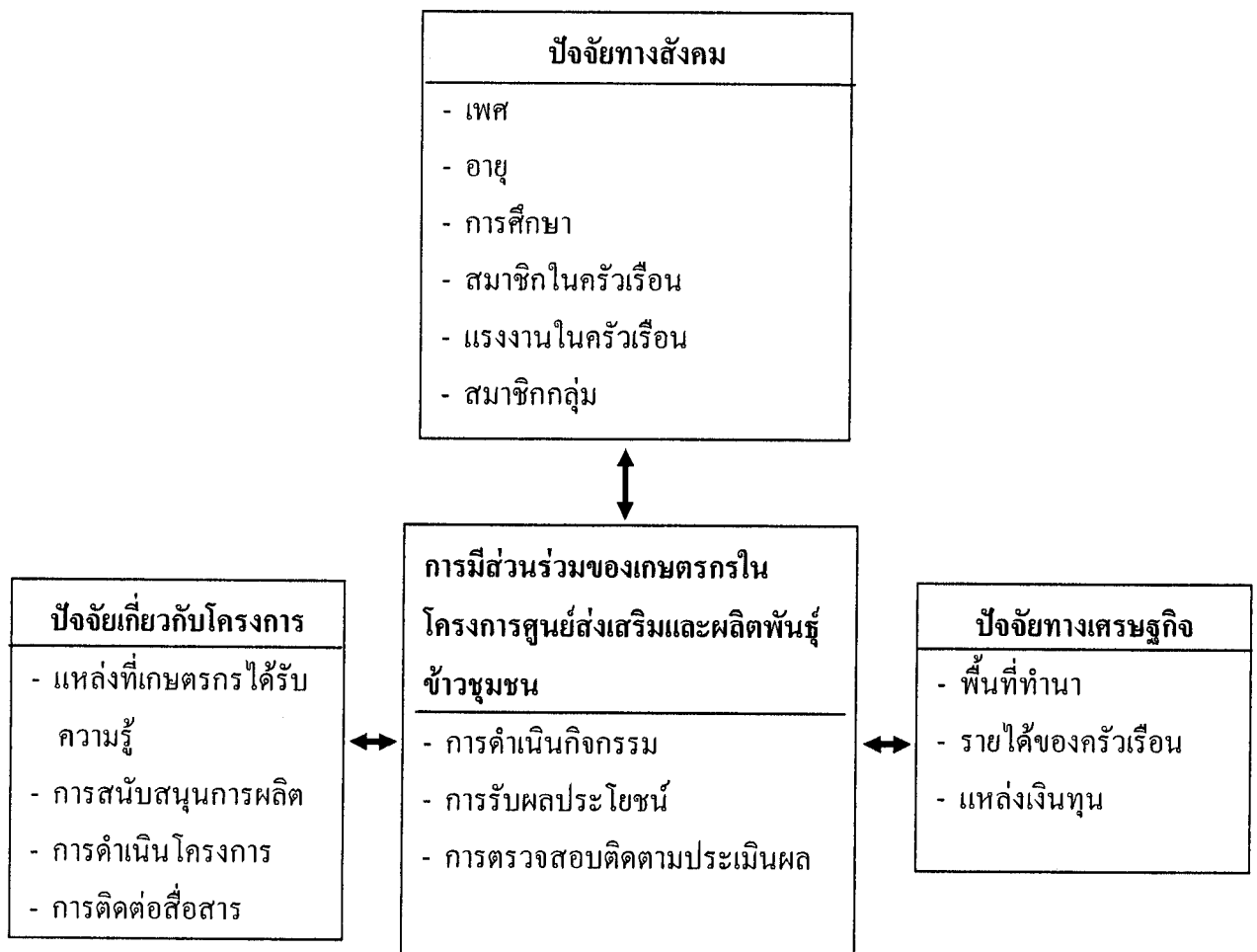
3.2.4 การติดต่อสื่อสารของเกษตรกร

3.3 การมีส่วนร่วมของเกษตรกร

3.3.1 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ได้แก่ การถ่ายทอดเทคโนโลยี การจัดทำแปลงสาธิตผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดี 200 ไร่ กิจกรรมโรงเรียนเกษตรกร ประชาสัมพันธ์ กิจกรรมศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนให้เพื่อนบ้านเข้าใจ

3.3.2 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ได้แก่ การได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร การจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าวให้เกษตรกรข้างเคียงไปขยายต่อการได้รับผลประโยชน์จากกองทุนหมุนเวียน และการกำหนดกติกาการมีส่วนร่วม

3.3.3 การมีส่วนร่วมในการตรวจสอบติดตามประเมินผล ได้แก่ สมาชิกร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ติดตามการจัดทำแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ และการติดตามการบริหารกองทุนหมุนเวียน

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

4. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนในอำเภอบางป่อและกิ่งอำเภอบางเสาธง จังหวัดสมุทรปราการ จำนวน 8 ศูนย์ฯ ศูนย์ละ 20 คน รวม 160 คน โดยเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างเดือนเมษายน ถึงพฤษภาคม 2550

5. นิยามศัพท์เฉพาะ

5.1 การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มสร้างสรรค์การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ อันมีผลกระทบถึงตัวเกษตรกรเอง

5.2 การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน หมายถึง การที่เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในดำเนินกิจกรรม การรับผลประโยชน์ และการตรวจสอบติดตามประเมินผลในโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน

5.3 การมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรม หมายถึง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการถ่ายทอดเทคโนโลยี การชี้แจงและประชาสัมพันธ์ให้เพื่อนบ้านเข้าใจวัตถุประสงค์ของการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี การจัดทำแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพดี การจัดตั้งและบริหารกองทุน และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมโรงเรียนเกษตรกร

5.4 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ หมายถึง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการได้รับความรู้ เกษตรกรข้างเคียงมีส่วนรับเมล็ดพันธุ์ดีเพื่อใช้ปรับปรุงพันธุ์เดิม การบริหารจัดการผลประโยชน์จากกองทุนหมุนเวียน การกำหนดกติกาและการควบคุมศัตรูพืชที่เหมาะสม เพื่อรักษาระบบนิเวศวิทยา

5.5 การมีส่วนร่วมในการตรวจสอบติดตามประเมินผล หมายถึง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการติดตามการจัดทำแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว การบริหารกองทุนหมุนเวียน การประเมินผลโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน และการติดตามการจัดทำแปลงผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว

5.6 ศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชน หมายถึง ศูนย์ที่เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดีจำหน่ายให้เกษตรกรข้างเคียง

5.7 เกษตรกร หมายถึง เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนจังหวัดสมุทรปราการ

5.8 การติดต่อสื่อสาร หมายถึง การที่เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อบุคคลและสื่อมวลชน

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร สามารถใช้ประโยชน์จากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ไปปรับใช้หรือวางแผนในการดำเนินการศูนย์ส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวชุมชนต่อไป

6.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำผลวิจัยไปใช้กำหนดนโยบาย วางแผนและดำเนินการส่งเสริมการผลิตพันธุ์ข้าวพันธุ์ดีสู่เกษตรกร ให้มีประสิทธิภาพต่อไป